

BİBLİYOGRAFYA :

Belazürî, *Fütahu'l-büldân* (trc. Mustafa Fayda), Ankara 1987, s. 334-337; Ya'kübî, *Târîh* (nşr. M. Th. Houtsma), Leiden 1883 — Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), II, 412; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (nşr. C. J. Tornberg), Leiden 1851-76 — Beyrut 1399/1979, VI, 156, 329-340, ayrıca bk. İndeks; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-mugrib* (nşr. R. Dozy), Leiden 1948, I, 95, 103-149; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtaşar ft ahbârî'l-beşer*, İstanbul 1286, II, 17; İbn Haldûn, *el'İber*, Bulak 1284 — Beyrut 1399/1979, IV, 195-207; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, Kahire 1930, II, 89 vd., 110, 124, 125; İbnü'l-Kâdî, *Cezvetü'l-İktibâs*, Rabat 1973-74, I, 52, 161; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, İstanbul 1285, II, 210; J. B. Burry, *A History of the Eastern Roman Empire*, London 1912, s. 294, 312; Halil Edhem [Eldem], *Düvel-i İslâmiyye*, İstanbul 1927, s. 30; A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes I: La Dynastie d'Amorium (820-867)*, Bruxelles 1935, s. 62-88; Mohamed Talbi, *L'Emirat Aghlabide 184-296/800-909*, Paris 1966; E. Rossi, *Libyâ* (trc. Halife Muhammed et-Tüleysi), Beyrut 1394/1974, s. 69-72; Aziz Ahmad, *A History of Islamic Sicily*, Edinburgh 1975, s. 6-24; Jamil M. Abu'n-Nasr, *A History of the Maghrib*, Cambridge 1975, s. 75-79, 83, 89; Robert Mantran, *L'Expansion Musulmane*, Paris 1979, s. 45, 46, 154, 187, 188, 203, 262, 288, 300; Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1980, III, 708-711, 957-976; C. E. Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi* (trc. Erdoğan Merçil — Mehmet İpsirli), İstanbul 1980, s. 30; George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1981, s. 195, 211 vd., 221 vd., 239; H. İbrahim Hasan, *Târîhu'd-devleti'l-Fâtümiyye*, Kahire 1981, s. 43-50; a.m.f., *İslâm Tarihi* (trc. İsmail Yiğit v.dğr.), İstanbul 1985, III, 24-34; Seyyid Abdülaziz Sâlim, *Târîhu'l-Mağrib fi'l-'aşri'l-İslâmî*, İskenderiye 1982, s. 286-375; Muhammed b. Muhammed el-Endelüsî, *el-Hulelî's-Sündüsiyye fi'l-ahbârî't-Tünisiyye* (nşr. Muhammed el-Habîb el-Heyle), Beyrut 1985, II, 7-12; İbnü's-Sağîr, *Ahbârü'l-e'immeti'r-Rüstemiyün* (nşr. Muhammed Nâsır — İbrâhim Behhâz), Beyrut 1406/1986, s. 82; Abdülaziz es-Se'âlibî, *Târîhu Şimâli İfrîkiyâ* (nşr. Ahmed b. Milâd — Muhammed İdris), Beyrut 1407/1987, s. 201-259; Roger Le Tourneau, "North Africa to the Sixteenth Century", *The Cambridge History of Islam* (nşr. P. M. Holt), Cambridge 1970, s. 216-218, 433; Paul Balog, "Un Poids Monétaire Aghlabide Non Identifié Jusqu'à Present", *Studia Iranica*, XI, Leiden 1982, s. 17-19; Fikret İşıltan, "Sicilya", *İA*, X, 589-595; G. Demomyne, "Ağlebililer", *İA*, I, 149-151; G. Marçais — J. Schacht, "Aghlabids", *Et²* (İng.), I, 247-250.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

AĞNAM RESMİ

Osmanlılar'da
küçükbaş hayvandan alınan
bir vergi.

İslâm devletlerinde çeşitli adlarla rastlanan bu vergi, Osmanlı resmî kayıtlarında **resm-i ganem**, **âdet-i ağnâm** şekillerinde de geçer. Şer'î vergilerden sa-

ılan ağnam resmine bazı sancak kunnâmelerinde **âdet-i zekât** da denmektedir. Bu vergi genellikle koyun yavruduktan sonra nisan veya mayıs aylarında alınır, kuzulu koyun kuzusu ile bir hesaplanırdı. Vergi miktarı Fâtih kanununa göre üç koyundan bir akçe iken daha sonra iki koyundan bir akçe olarak tesbit edilmişti. Ancak bu miktar bölgelerin özelliklerine göre değişiyordu. Vidin sancağında üç koyundan bir akçe, İmroz ve Limni adalarında ise koyun başına birer akçe alınmaktaydı. Sis (Kozan) sancağında, Kayıtbay kanununa göre her koyun için bir Halebî akçe, Urfa'da ise Akkoyunlu Uzun Hasan kanunu gereğince her yüz koyundan bir koyun ve iki Osmânî akçe, Lipva'da her yirmi koyundan mîrî için bir koyun, yirmiden az olandan ise koyun başına üç penez (1,5 Osmanlı akçesi) isteniyordu. Bazı kunnâmelerden anlaşıldığına göre, alınan bu vergi serbest olmayan timarlarda sipahiler ile subaşılar arasında paylaşılıyordu. Ancak bu hüküm Aydın'da geçerli olmayıp ağnam resmi tamamıyla sancak beyine aitti. Biga sancağında ise reâyâdan alınan resm-i ganemi sancak beyi ve sipahiler aralarında bölüşürlerdi. Evkaf, emlak ve serbest timarlarda (has, zeâmet), bu resme sancak beyleri müdahale edemezlerdi. Kadı, sipahi, müderris, emîn vb. gibi askerîlerin 150 koyundan az koyunu olanlarından ağnam resmi alınmazdı (BA, KK, *Ahkâm Defteri*, nr. 63, vr. 95^{a-b}). Peçuy kanununa göre papazlar ağnam resmi vermezler, eşkinciler de sefere gittikleri yılın resmini ödemezlerdi.

Ağnam resmi bilhassa büyük ölçüde koyun besiciliği yapan konar göçer Türkmen ve Yörük cemaatleri için önemlidir. Büyük kısmı padişah haslarına dahil olan konar göçerler de iki koyuna bir akçe vermekte idiler. Ancak bu hüküm koyun sayısına bağlı idi. Nitekim Aydın sancağında Karacakoyunlu yörükleri içinde altmış altı koyundan fazla koyunu olanlar iki koyuna bir akçe verirlerdi; ellerinde altmış altı veya bundan az koyunu bulunanlardan ise otuz üç akçe alınır ve bunlara **bâc evi** denirdi (BA, TD, nr. 270, s. 1). Vergilendirmede koyun varlığı, yörükler için çiftçi raiyyetin elindeki toprak gibiydi. Elinde koyunu bulunmayan yörükler, tıpkı toprağa sahip olmayan raiyyet gibi on ikişer akçe **bennâk*** resmi vermekle mükellef idiler. Yeni-il Türkmenleri'nde ise yirmi altı koyundan az koyunu bulunanlar, ka-

ra resmi olarak on üç akçe verirlerdi. Kütahya kanununda bu sayı yirmi dört olup bundan az koyunu olanlardan on iki akçe **kara resmî** alınırdı. 1004 (1595-96) yılında mîrî, yani hass-ı hümâyün için alınan ağnam resmi, her bir koyundan bir akçe olarak tesbit edilmişti. Bir koyun sürüsü 100 ilâ 300 koyundan ibaretti ve ağnam resminden başka bu sürülerden sipahi tarafından ağıl, otlak, yaylak ve kışlak hakkı olarak ayrıca vergi alınmakta idi. Karaman kanununa göre bir sürüden otlak resmi olarak bir koyun, ağıl resmi olarak da bir şişek istenirdi. Silistre'de 300 koyun için ağıl hakkı altı akçe idi. Kışlak hakkı Yeni-il'de ağır sürüden bir şişek, **alçak sürüden** de beş akçeydi. **Yüzdeci** yörükler her yüz koyuna kırk akçe verdikleri için bu adla anılmışlardı. Özellikle Rumeli'de padişah hassına ait raiyyet ve özel bir şekilde teşkilâtlandırılmış yörüklerden vergi karşılığı alınan koyunlarla İstanbul'un et ihtiyacı karşılanmaktaydı. Ayrıca İstanbul'a kasaplık koyun getirmekle mükellef celebelerden "**bedel-i ağnâm-ı celebkeşân**" resmi alınırdı. Anadolu'daki bazı şehirlerde bulunan büyük imaretlerin et ihtiyacı da zaman zaman yine bu yolla sağlanmıştır.

Ağnam resmi **mukâtaa***sı, XVII., bilhassa XVIII. yüzyıllarda hazinenin önemli bir kalemi haline geldi ve düzenli gelirler arasına girdi. Bu verginin bazı yeni düzenlemelerle Tanzimat'tan sonra da alınmasına devam edildi. 18 Nisan 1840 tarihli bir nizamnamenin üçüncü maddesine göre, aynı olarak ağnam alınma usulü terkedildi ve bu vergiye çeşitli adlarla yüklenen ek resimler de kaldırıldı. Ağnam mukâtaacılığı unvanı ise ağnam müdürlüğüne dönüştürüldü. Ayrıca her koyun ve keçiden eşit olarak beşer kuruş ve yirmi beşer para alınması kararlaştırıldı. Ancak koyunların değeri bölgelere göre farklı olduğundan bu vergi bazı yerlere ağır geldi; bunun üzerine 1273'te (1856-57) yeneden ele alınarak tanzim edildi. Her koyun ve keçinin bir yılda yavrusu, sütü, yapağısının bölgelere göre ne kadar gelir sağladığı mahallî idarelerce ayrı ayrı tesbit edildikten sonra, vergi nisbeti merkezde belirlendi. Eyaletlerden altı değişik nisbet üzerinden, **âşâr***a göre hâsılâtın yüzde onu hesabıyla resim alınması kararlaştırıldı. Fakat daha sonra malî sıkıntılar dolayısıyla vergi miktarında artışlar yapıldığından halk için

oldukça ağır bir duruma geldi. Bunun üzerine ağnam resmi 22 Kânunusâni 1313 (3 Ocak 1898) ve 1 Kânunusâni 1320 (14 Ocak 1905) tarihli nizamnâmelerle yeniden düzenlendi. 24 Nisan 1920 tarihli ve 15 sayılı kanunla da ağnam vergi nisbeti dört kat artırıldı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ağnam resmi, "hayvan sayım vergisi" olarak varlığını ismen sürdürdü. 1924 bütçesinde âşâr, arazi vergisi ile birlikte ağnam vergisi devlet gelirlerinin % 35'ini oluşturuyordu. Ancak verginin payı giderek azalmaya başladı. Bütçe gelirlerindeki payı 1938'de % 19 iken, 1959'da % 0.5'e düştü. Nihayet 1962'de tamamen kaldırıldı.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 1/1, s. 27; TD, nr. 148, s. 250; TD, nr. 270, s. 1; TD, nr. 414, s. 73; BA, MAD, nr. 17863, s. 42; BA, KK, *Ahkâm Defteri*, nr. 63, vr. 95^{a-b}; "Kanûnnâme-i Âli-i Osman" (nşr. M. Ârif), TOEM (1329), s. 30, 62; "Osmanlı Kanûnnâmeleri", MTM, 1/1 (1331), s. 107-108; Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, İstanbul 1330, II, 211-232; Ö. Lütfi Barkan, *Kanunlar I*, İstanbul 1943, s. 3, 12-13, 20, 24, 47, 50, 68, 77, 129, 142, 156, 170, 198, 201, 206-207, 237, 239, 285, 389; Rudi Paul Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington 1983, s. 56-66; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Mâliyesi*, İstanbul 1985, s. 58, 121, 165-167; Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler", DTCFD, V (1947), s. 485-487.

FERİDUN EMEÇEN

AĞRÂZÜ'S-SİYÂSE

(أغراض السياسة)

Burhâneddin es-Semerkindî'nin
Celâleddin Kılıç Tamğaç Han'a
ithaf ettiği
devlet yönetimine dair
Farsça eseri.

Müellifinin *Ağrâzû's-siyâse fî iğrâzî'r-riyâse* (devlet başkanı olmanın siyasi gayeleri) olarak adlandırdığı eseri, çağdaşı ve meslektaşı Muhammed Avfi ile, onun *Lübâbü'l-elbâb*'inin nâşiri Muhammed b. Abdülvehhâb-ı Kazvîni *İ'râzû'r-riyâse fî agrâzî's-siyâse*, Kâtip Çelebi ve ondan faydalananlar *Ağrâzû's-siyâse fî 'ilmi'r-riyâse*, Zebîhullah Safâ ise *Ağrâzû's-siyâse fî i'râzî'r-riyâse* gibi farklı adlarla zikrederler. Semerkandî, sanatkârane bir üslupla kaleme aldığı bu eserinde Hz. Yûsuf, Hz. Süleyman ve Hz. Muhammed gibi büyük peygamberlerin, Hulefâ-yi Râşidîn ve Amr b. Âs gibi sahâbîlerin yanı sıra, eski İran

Ağrâzû's-siyâse'nin
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Ayasofya, nr. 2844)

Hükümdarı Cemşid'den başlayıp hizmetinde bulunduğu ve sarayında sâhibdîvân-ı resâil olarak görev yaptığı Celâleddin Kılıç Tamğaç Han (ö. 600/1204) zamanına kadar, çeşitli milletlere ve hânedarlara mensup adalet ve fazilet timsali yetmiş beş kadar meşhur hükümdarın örnek davranışlarını anlatmış, onların muhtelif gayelerle söyledikleri hikmetli sözlerin açıklamasını yapmıştır. Bu arada tıbbî vb. pek çok meseleye de temas etmiştir. Eserinde Eflatun ve Aristo gibi düşünürlerin siyaset felsefelerine de yer veren Semerkandî, *Ağrâzû's-siyâse*'nin hemen hemen bütün bölümlerini Arapça, Farsça şiir ve örneklerle süslemiş, gereken yerlerde âyet ve hadisler zikretmiştir.

Henüz neşredilmemiş olan *Ağrâzû's-siyâse*'nin altı yazma nüshası bilinmektedir (bk. Storey, I/2, 1087). Bunların en iyisi, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki (Ayasofya, nr. 2844) son tarafı eksik nüshadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Burhâneddin es-Semerkindî, *Ağrâzû's-siyâse*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2833, vr. 10^b, str. 9, vr. 12^a-13^b; Ahmed Ateş, *Sindbad-nâme* [Semerkandî], İstanbul 1947, Mukaddime, s. 70-82; Nizâmî-i Arûzî, *Çehâr Makâle* (nşr. Muhammed Muîn), Tahran 1333 hş., s. 233; Avfi, *Lübâbü'l-elbâb* (nşr. E. Browne—Muhammed Kazvîni), London 1906, I, 91, 313; Emin Ahmed-i Râzî, *Heft İklîm* (nşr. Cevâd Fâzıl), Tahran 1341/1962, III, 343-344; *Keşfü'z-zunûn*, I, 130; H. Ethé, *Târîh-i Edebiyyât-ı Fârsî* (trc. Rızâzâde Şafak), Tahran 1337 hş., s. 130; Storey, *Persian Literature*, London 1972, I/2, 1086-1087; Zebîhullah Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İrân*, Tahran 1347, II, 999-1000; A. Münzevî, *Fihrist*, Tahran 1349 hş., II/2, s. 1541.

M. NAZİF ŞAHİNOĞLU

AĞRI

Doğu Anadolu bölgesinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu il.

Trabzon-İran transit yolu üzerinde bulunan şehrin eski adı Karaköse'dir. Deniz seviyesinden 1640 m. yükseklikte kurulmuştur.

Şehir adını il sınırları içerisinde bulunan Ağrı dağından almaktadır. Râsânen Ağrı adının Eski Türkçe'de "yüksek" mânasına gelen *ağrı* veya *ağrû* kelimesinden geldiğini belirtmektedir. Ayrıca kelimenin Arapça'da "muhteşem" demek olan *agra* ile ilgili olduğu da kaydedilmektedir.

Ağrı yöresi tarihin en eski devirlerinden başlayarak pek çok kavmin idaresine girmiştir. Bunların en önemlilerinden biri Urartular'dır (m.ö. 900-600). Urartu hâkimiyetinden sonra Ağrı yöresi Persler'le Bizans arasında el değiştirmiştir. 750 yıllarından itibaren ise Abbâsîler'in nüfuz sahası içine girmiş, 1054 yılında da ilk Türk akınlarına mâruz kalarak Tuğrul Bey ve Çağrı Bey'in oğlu Yâkûtî Bey tarafından Türk idaresi altına alınmıştır (1064). Bundan sonra İlanlı ve Timurlu istilâlarına uğrayan Ağrı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleriyle kısa bir süre Safevîler'in idaresinde kalmış, nihayet 1548 İran seferi sonunda Osmanlı hâkimiyetine geçerek Van eyaletine bağlı Bayezid sancağını meydana getirmiştir. Daha sonraları bazan Van, bazan da Erzurum eyaletine bağlanan Bayezid sancağı topraklarındaki Ağrı'nın merkezi Doğubayazıt olmuştur. Millî Mücadele yıllarına kadar bu statü içinde idare edilen ve Bayezid, Diyadin, Karakilise (Karaköse), Eleşkirt, Antab (Tu-